

DRENTSE SCHAAPHERDER

VOLGENS JAN VAN DER VEEN IN 1878

©Albert Metselaar, Hoogeveen 2021 albertmetselaar@home.nl

Jan van der Veen Azn. (1810-1885) was een zoon van ds. Albert van der Veen van de Grote Kerk te Hoogeveen. Hij was werkzaam als griffier bij het kantongerecht (1839-1877) en schoolpiener (1857-1877). Daarnaast was hij actief bestuurder op kerkelijk gebied, schrijver, dichter en verzamelaar van overleveringen en historische informatie. Jan probeerde in zijn verhalenbundel 'Nieuw Drentsch Mozaïk' uit 1878 de Drentse schaapherder te schetsen, in een beschrijving van een dag uit diens leven. Het werd een schets met voetnoten, die hier in zijn geheel is weergegeven. Er zijn extra voetnoten aan toegevoegd, te onderscheiden van de 'oude' door de 'NB' waar ze mee beginnen. De spelling is aangepast, de woordkeus niet. Jan woonde dan wel in Hoogeveen, maar hij heeft geprobeerd een algemene Drentse schets te geven.

DE DRENTSE SCHAAPHERDER

't Begint te dagen. 't Is of een elektrische schok door de schepping vaart, en alles wat leven heeft toeroept: ontwaakt! Plant en kruid, mens en dier, gezonden en zieken, allen horen die stem. Ook in gids Drents dorp wordt ze verstaan. Hoor! Het hanengekraai verkondigt er luide 't eerste morgengloren. Hier en daar gaan de 'banserdeuren' open. Jonge knapen en mannen in de kracht van 't leven – allen typen van 't oude Drentse ras¹, - spoeden zich naar de arbeid.

De paarden worden ingespannen, 't horenvee wordt uit de stal gelaten, terwijl de blatende schapen hunkerend schijnen te verlangen, om de muffe schaapskooi tegen de frisse buitenlucht te verruilen. Gezonde jonge vrouwen en rappe maagden, met bolle, rode wangen, dribbelen naar de welput, om zich zelf en de kinderen van 't gezin te reinigen. In één woord: alles ontwaakt er en tekent leven en beweging.

Ook in het kleine nette huisje, dat daar aan de ingang van het dorp staat, begint dezelfde drukte zich te openbaren. Nauwelijks zijn de vensterluiken dier woning open gestoten, of het hoofd des huizes treedt naar buiten. Hij is, naar gissing, 'n man tussen de veertig en de vijftig jaren, met een door de zon gebruint gelaat en sluk blond haar, dat voor 't ogenblik door een blauwe slaapmuts bedekt is. Zijn kleine diepliggende ogen tintelen van verstand en schranderheid. Zijn gestalte, van middelbare grootte, is gehuld in een voerlakense hemdrok en een ruime broek of 'ummetrekker', van grijs linnen vervaardigd. Grote, zelf gebreide wollen kousen bedekken zijn benen, lompe klompen zijn voeten. Met het oog van een kenner bespiedt hij elke windstreek. Nauwelijks heeft hij dit gedaan, of hij haalt nog een paar blauwe rookwolken uit zijn 'keenhouten smeugeltien' (pijpe uit keenhout gesneden), waarna

¹ NB: Dit is één van de verwijzingen, die laten zien dat de Drentse literatuur in de tweede helft van de 19e eeuw elementen heeft, waardoor ze onbedoeld voedingsbodem kan zijn voor rassenleren, bloed- en bodemtheoriën en meer, die uiteindelijk leiden tot vreselijke excessen. Dat heeft Jan toen niet kunnen bevroeden. Er is geen sprake van een Drents mensenras.

wij hem, als resultaat van zijn onderzoek horen zeggen: “'t Was vannacht beus (boos) weêr. 't Hef vast hier of daar onweêr, maar nou liekt het wal good.... De lucht wordt vaste....”

Hij gaat weer binnen. De druk bezige huismoeder komt hem reeds tegen en vraagt: “Nou? Ho stiet het der bi?” En 't korte antwoord luidt: “De schaop kunt oet!” 't Is e schaapherder² van 't dorp, die dus spreekt. Siep³, zijn trouwe hond, die met zijn voorpoten op de warme vuurplaat ligt, spitst zijn oren en begint vrolijk te blaffen, als verstonnd hij, wat zijn meester zei. Intussen is de vrouw des huizes druk bezig met alles bijeen te brengen, wat ze nodig heeft voor het bakken van pannekoeken, 't geliefdkoosd ontbijt van haar man⁴. In een oogwenk is het meel geslagen. 't Hangijzer aan de 'haal' gehangen en de koekepan er op gezet. Hoog vlamt het 'zoddenvuur' (vuur van heideschalen⁵) en doet het vet en daarna 't beslag 'snisteren'⁶. Een welbekende geur, die de reuk- en maagzenuwen aangenaam prikkelt, verspreidt zich door het vertrek. Een stapel pannekoeken verrijst op het daarvoor bestemde bord. De scheper, die inmiddels zijn toilet gemaakt en de schepersschup en zalfpot gereed heeft gezet, schikt nu aan tafel, om 't warme ontbijt te nuttigen, waaraan zijn kinderen zich reeds te goed hebben gedaan.

Na zijn gezicht enige ogenblikken achter zijn ruige muts te hebben verborgen⁷, valt hij aan en in gelijke mate zijn vrouw de stapel koeken doet toenemen, weet hij hem te doen verminderne. Eindelijk legt hij de 'vörk dale', dankt in den 'gank' weg⁸, staat op, trekt zijn jas, een echte kuitendekker, aan en verlaat met Siep onder een 'go mörgen' zijn woning. Wij willen hem volgen.

Hij trekt het dorp binnen en bij elke boerenwoning wordt het schapenhok geopend. De wollige kudde groeit van ogenblik tot ogenblik in getale aan. Wolken van stof gaan op. 't Geblaat der schapen en 't belgerinkel der hamels⁹ begeleiden de basstem van Siep. Daar heeft het laatste hok zijn contingent aan hem geleverd en nu gaat het voorwaarts, de weg op naar het heideveld. In 't besef van zijn volle waardigheid, drijft hij de kudde voor zich uit. Met het gezag en de macht van een Oosters despoot, maar tevens met de liefde en trouw ener moeder, ziet, schikt en bestuurt hij alles. Niets

² In de volkstaal: Scheper; elders, in 't westen van Drenthe, Scheuper. NB: in het zuidwesten van Drenthe sprak men van Schèuper. In het Nederlands bestaat ook het woord schaper, voor wanneer er over een schaapherder wordt gesproken.

³ De geijkte naam voor bijna alle schepershonden.

⁴ NB: Dit maakt duidelijk dat pannekoeken niet enkel het voorkeursvoedsel was van de Hoogeveense schippers en turfgravers. Het was algemeen volksvoedsel, voorafgaand aan het werk, om te beginnen met wat stevigs in zijn of haar maag.

⁵ NB 'zodden' of 'heideschalen' zijn de gewone plaggen, de gedroogde bovenlaag van het veld met daarin veel vezels en wortels van opschietende plantengroei.

⁶ Sissen, sudderen.

⁷ NB: Zo sprak een man en jongen een gebed uit, met het gezicht achter een muts of pet. Dit was de traditionele manier van bidden, voor velen tot na de oorlog.

⁸ NB: Hij bad, c.q. dankte nog even snel voor het eten, terwijl hij van tafel ging.

⁹ NB: Een hamel is een gecastreerde ram. Deze krijgt een bel om, en is daarom hoorbaar voor zowel kudde als herder en hond. Een hamel is rustiger dan een ongesneden c.q. ongecastreerde ram en wordt gebruikt om de kudde te leiden.

ontgaat zijn blikken. Hij overziet, als een geoefend veldheer, zijn talrijk leger. Hij weet ze alle van elkander te onderscheiden en kent elks behoeften, al zwaait hij zijn herdersstaf soms over meer dan tweeduizend stuks¹⁰. Dartel en jolig bereikt de kudde 't uitgestrekte veld, waar ze zich weldra verspreid en met graagte zich aan 't jonge uitspruitstel gaat vergasten.

De herdersschup, een klein, uitgeschulpt voorwerp, bevestigd aan een steel, wiens bovineinde in een haak uitloopt, dient de scheper om nu en dan kluitjes aarde op de schapen te werpen, ten einde de orde onder hen te bewaren, de weerbarstigen tot hun plicht te roepen of de achterblijvers voort te drijven. Thans, in 't vrije veld, heeft hij haar echter minder, soms in 't geheel niet nodig. Daarom heeft hij haar aan zijn broeksband gehaakt, van waar zij hem nasleept, tot hij weer dorpswaarts gaat.

Hij bezit de liefde en trouw ener moeder, zei ik. Wilt ge daarvan een treffend bewijs? Zie dan, hoe hij 't gindse schaap in zijn armen neemt, de gekneusde poot van 't hinkend beest omzwachtelt, het bij zich neerlegt en uit zijn hand voedert. Volg hem van daar! Hij zoekt andere kranken op, de melaatsen onder de kudde, die lijden en kwijnen aan de bekende huidziekte, der bedoelde diersoort zo bijzonder eigen. Hij slaat met het oog eens kenners hun toestand gade en neemt uit het potje, dat aan en der knopen van zijn jas hangt, de zalf die genezing moet aanbrengen. Met welk een zorg en ijver verpleegt hij ze allen! Zou een moeder 't liefderijker kunnen doen? Hij keert tot het kreupele schaap terug, verlaat het niet langer dan volstrekt nodig is en draagt het nu en dan een wijle, wanneer de kudde dieper veldwaarts in gaat. Van tijd tot tijd zien we 't hem neerleggen, terwijl hij zich er naast vleit en zijn breiwerk neemt, ten einde zoveel mogelijk met de tijd te woekeren ten bate en ten steun van zijn gezin¹¹.

Welk een eentonig leven, niet waar? Nu! 't Bedrijf van scheper wordt, geloof ik, dan ook meer uit nooddwang, dan wel uit vrije keus bij de hand genomen. De meesten, die 't hanteren, 'sint slappe kerels', die 't aan krachten faalt, om zwaar werk te verrichten. Een enkele robuuste knaap wordt onder hen aangetroffen, die 't uit luiheid doet of van jongs af aan er voor opgeleid is en niets anders heeft geleerd. Heeft dat bedrijf zijn schaduwkant, 't heeft zeer zijn lichtzijde. Stoffelijk is het niet onvoordelig.

¹⁰ NB: De herder is in de Bijbel één van de beelden waarmee Jezus van Nazareth en God worden voorgesteld. Jezus vertelt over Zijn zorg voor mensen in de vorm van een verhaal over de Goede Herder. Het is tevens de oudste verbeelde vorm waarin Jezus zelf wordt voorgesteld, en is als zodanig te vinden als beeld in het Vaticaanse Museum. Het beeld is gedateerd op eind 3^e, begin 4^e eeuw. Een replica staat bij de catacomben van Domitilia. Deze staat op de foto hierna. In de beschrijving van Jan van der Veen van deze Drentse herder worden aan de Drentse eigenschappen toegekend, die men ook aan God toekent. Dan wordt het ineens vooruitstrevend als Jan van der Veen zowel manlijke ALS vrouwelijke trekken in het gedrag van de herder herkent. Het vrouwelijke diept hij nog meer uit, zoals we verderop zullen zien.

¹¹ NB: Niet alleen om hen te warmen, maar ook en vooral om iets te hebben om te kunnen verkopen. Hij vult zijn inkomsten aan door te breien voor anderen. De zo geromantiseerde breiende schaapherder is een beeld dat ontstond uit bittere noodzaak. Daar was niets romantisch bij.

Buiten zijn loon toch, heeft de scheper, in vele gemeenten althans, het recht van de 'vaalte'¹² op zijn grond, gedurende een of meer nachten. Hij moet daarbij zelf tegenwoordig zijn en brengt de nacht onder de blote hemel door, in een soort van overdekte kar, op een geïmproviseerd leger, met Siep naast zich. Verder verschaft men hem kosteloos weide voor een zeker aantal weren¹³ en ooien, die hem in eigendom toebehoren, terwijl de meeste ongehuwde schepers daarenboven vrije kost en inwoning genieten.

Ook uit een zedelijk oogpunt beschouwd, is genot er aan verbonden. 't Grote Boek der Natuur ligt dagelijks voor hem opengeslagen. Heeft hij, bij enige aanleg, de nodige dosis gezond verstand en weet hij daarbij op te merken, wat om hem heen geschiedt, en te horen naar de stemmen, die rondom vernomen worden, dan zal hij 't niet ongelezen laten, maar er dag aan dag in bladeren, al is de zin hem niet overal even duidelijk. Er zijn onder de schepers heldere, denkende koppen en menige weerprofeet treft ge onder hen aan. Ik heb er gekend, die er een gans andere wereldbeschouwing op nahielden, dan menig supergeleerde dogmaticus. Niet de Bijbel der Schrift, maar de Bijbel der Natuur had hen onderwezen en God doen kennen in zijner handen werk¹⁴.

Wie weet, welke gezonde denkbelden, welke heldere gedachten en vrome gewaarwordingen het brein doorkruisen van de scheper, die we daar ginds, als voor onze ogen zien rondtrekken. Zou hij de naam verdienen van beuzelaar, die daar heenleeft als niet levende? Zijn leven moge eentonig schijnen, maar wie zegt ons, dat het dit is? Zijn beroep moge schijnbaar beuzelachtig zijn, toch is het dit dikwijls niet. Zijn plichtsgevoel en zorg verheffen het tot een nuttig bedrijf. Waarom zou hij niet, evenals wij, 't leven leren beschouwen als een plicht? Waarom niet tevreden kunnen zin met zijn lot? Waarom niet dulden en verdragen? Waarom niet strijden en lijden? Waarom niet streven in de hope der onsterfelijkheid?

Zie! Hij wordt moe noch mat in het opsoren der grazigste plekje voor zijn vee. De zucht echter om zijn kudde het beste, dat veld en akker aanbieden, te doen genieten, verlokt hem somwijlen om ze op verboden terrein te laten grazen¹⁵, zonder daarbij te bedenken:

Dat, die in andrens weiden, weiden,
vaak naberouw en straf verbeiden.

¹² De mest der schapen.

¹³ NB: Weren zijn gecasteerde rammen, en rammen zijn dus mannetjesschapen. De weren kunnen gerust bij de ooien in het weiland worden gezet, want er is geen sprake meer van ongewenste bevruchting van de ooien, de vrouwelijke schapen.

¹⁴ NB: Jan van der Veen geeft hier een verheerlijkende geromantiseerde visie op het leven van de schaapherder, die menig toerist van nu ook zal uiten, en toentertijd goed paste bij de geromantiseerde natuurblik van de intellectuele bovenlaag. Hoeveel echt contact had een man als Jan van der Veen ooit gehad met de man uit de maatschappelijke onderlaag, de scheper?

¹⁵ NB: Dit was het vaak voorkomende vergrijp, dat Jan van der Veen als griffier van de rechtbank voor zich zag. Een herder, veroordeeld omdat hij zijn schapen liet weiden op andermans grond.

Ook nog in een ander opzicht 'komen' de schepers zich nu en dan 'te misgaan', waardoor zij op een onaangename wijze in aanraking komen met de strafrechter. Ik bedoel hun doorgaande neiging om wild te stropen. Schier allen beamen zij het enige geloofsartikel der wilddieven: *God schiep het wild vrij! 't Heeft geen eigenaar, die 't vangt, die 't heeft.* 't Is zo aanlokkelijk en voordelig, om een haas of patrijs te schieten of te strikken. Zij kunnen ze zo goed speuren en 't is bovendien zo'n aardig tijdverdrif. Maar ze denken niet altijd aan "*s keuningsjaogers, an de koddebijers*" of hoe ze die beamten bij hun oude benaming mogen noemen. En toch is vaak

de strik nog pas gezet,
of zie! Daar staat de man der wet,
en spreekt met nadruk en gezag:
'Onthoud je dag'.

Doch de scheper, die wij thans volgen, *is 'doe hij jonk was er wiezer van worden! En daorumme dut hij 't niet meer*. Hij heeft thans een eigen huis en erf met een hoek grond er bij. Werd hij op 'streupen' betrap en bij vonnis in een geldboete en de kosten verwezen, men zo die kosten op zijn eigendommen kunnen verhalen, en *'sol hij zich daoran riskéren, nou! Pas op.* Toch zegt hij, door het veld dwalende, dikwijls in zich zelf: *"Héh! Kiek 'n haozespeur*. En d'oude lust ontwaakt weer in hem, doch 't is maar *'veur 'n hendeweertien*¹⁶: *'Né, né'*, mompelt hij, *'daor ken niks van komen'*, en gaat verder.

Maar wat brengt hem daar plotseling in beweging? Waartoe die versnelde pas? O hemel! Een van de beste hamels zijner kudde is in een veenuil gezakt. *"t Schaodt oe niks, loeder! Wat duste zo te springen, zie toch waor ie loopt!"*, buldert de ijlings toegeschoten scheper, doch hij pakt in 't zelfde ogenblik de hamel bij zijn vacht en scheurt hem uit de kuil. *'Vort, rekel!'*, roept hij tot de onvoorzichtige, die 't slijk van zijn vacht schudt. Intussen volgt hij het nat geworden beest en slaat elke beweging, die het maakt, vol zorg en tederheid gade. *'le sint er good ofkomen'*, vervolgt hij, *'maor 't had ook anders kunnen beslaon.....fij! We gaon zo hen hoes, jongs!, jongs!, as 't ris verzeupen was!*¹⁷

De zon neigt inmiddels naar 't westen. De scheper rolt zijn breiwerk op, neemt de schup weer in de hand, en drijft, door Siep geholpen, de in 't rond verspreide schapen bijeen. En als hij nu onder zijn eigenaardige geroep, de gehele kudde weer voor zich uitdrijft, en 't kreupele schaap, evenals vroeger, van tijd tot wijle een eindweegs op zijn armen draagt, gaat het in gesloten colonne voorwaarts. Zo naderen zij het dorp. Nauwelijks wordt het bekende belgerinkel, 't schelle fluitje¹⁸ van de scheper en 't luide

¹⁶ Een ogenblik. Woordelijk: een heen – en-weertje.

¹⁷ Een beeld elders ontleend. NB: de woordkeus geeft iets weer van het 19^e eeuwse Drents, dat inmiddels dermate veranderd is, dat het niet direct te plaatsen is op een specifiek gebied. Wel mooi om te zien dat Jan van de Veen ook steevast de 'ao' klank schrijft met eerst een 'a' en dan een 'o', en niet 'oa'. De 'ao' als schrijfwijze is nu ook onderdeel van de officiële Drentse spelling.

¹⁸ NB: Deze herder maakt geen gebruik van een hoorn. Hij gebruikt een fluitje. Dat heeft dezelfde functie. Laten horen dat je eraan komt, dus hokken loszetten. Een fluitje is makkelijk weg te bergen en valt niet op een foto of een tekening. Dat is

geblaf van Siep aldaar vernomen, of alle schapenhokken worden geopend. Bijna geen enkel schaap of het weet zonder hulp zijn nachtverblijf te vinden. Slechts enkele 'wanwennigen' (die nog niet gewend zijn) worden door of vanwege hun eigenaars aan de weg opgewacht en naar de schaapskooi gebracht.

Als nu de scheper 't laatste schaap verzorgd ziet, zoekt hij, wanneer hij ongehuwd is, zijn tijdelijk¹⁹ kosthuis op, of spoedt zich, als hij een eigen gezin heeft, naar zijn woning, waar hem zijn middagmaal²⁰ wacht. Hij laat zich aan 't hem voorgezette weer niet onbetuigd. Zodra zijn maaltijd geëindigd is, steekt hij het keenhouten²¹ pijpje aan, en keuvel met vrouw en kind, met vriend of 'naober²²' over alles, waarover hij lust gevoelt te spreken. Zo eindigt hij zijn dagwerk en werpt zich weldra in d'armen van de slaap, om morgen verfrist en versterkt, opnieuw zijn plicht te doen.

Trouwe scheper, sluimer zacht!
Zonder zorgen,
Tot de morgen,
Wen gelijke taak u wacht,
Als ge heden,
Weltevreden,
Hebt volbracht.
Trouwe scheper, goede nacht!

iets om in ons achterhoofd te houden. Als we een afbeelding zien van een herder zónder hoorn, kan hij heel goed wél gebruik hebben gemaakt van een signaalinstrument, maar dan was het een klein object, een fluitje.

¹⁹ NB: Ongehuwde schepers woonden om en om bij de diverse eigenaren van de schapen. Dit zou ook een verklaring kunnen zijn voor het gegeven dat bij volkstellingen hier en daar schaapherders werden 'ontdekt' en ingeschreven op een adres: wie regelmatig bij een ander in het hooi slaapt, laat zich niet in- en overschrijven in het bevolkingsregister.

²⁰ Dat is niet de maaltijd tussen de middag, maar de maaltijd op het eind ervan, aan het begin van de avond, het namiddagseten.

²¹ Keen- of kienhout noemt men dat hout, 't welk soms in grote hoeveelheden onder 't veen wordt gevonden. 't Heeft een bruine kleur, wordt hard zodra het aan de buitenlucht wordt blootgesteld en schijnt doortrokken te zijn van en harst- of pikachtige olie. De laatste eigenschap maakt het zeer geschikt tot brandstof. 't Geeft een bijzonder heldere vlam van zich, zodat men in vroeger tijd in menig Drentse woning, door keenhout op de vuurplaat te branden, 't kaars- of lamplicht kon ontberen de schaduwzijde er van was de dikke en vette walm die 't veroorzaakte.

²² Nabuur of gebuur. NB: De naaste bureu.

Een schaapherder uit Hijken. Valentijn Bing en Braet Uberfelt maakten in het midden van de 19^e platen van diverse dagelijkse verschijningen, waardoor een beeld werd gegeven van Nederland in kleur. Dit is een plaat uit die serie.